

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. І.І.МЕЧНИКОВА**

На правах рукопису

САМУЙЛІК МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ

**ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ:
СПЕЦИФІКА, СТРУКТУРА, ФУНКЦІОНУВАННЯ**

23.00.02 - Політичні інститути та процеси

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса - 1997

АВ 38.472

00737952 (X)

Робота виконана на кафедрі політології Одеського державного університету ім. І.І.Мечникова.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
ПІДМАЗКО Є.А.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор,
академік УАПН
ЧЕРЕДНИЧЕНКО Л.П.,
доктор політичних наук, професор
НАУМКІНА С.М.

Провідна організація: Одеська державна академія будівництва та архітектури.

Захист відбудеться "30" вересня 1997 р. о 15.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради К.050109 з політичних наук при Одеському державному університеті ім. І.І.Мечникова за адресою: 270058, м. Одеса, Французький бульвар, 24/26, ауд. 60.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Одеського державного університету ім. І.І.Мечникова за адресою: 270100, м. Одеса, вул. Преображенська, 24.

Автореферат розісланий "27" серпня 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої Вченої ради,
кандидат історичних наук,
доцент

ВАЛІГУРСЬКИЙ П.О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Проблема політичної відповідальності в сучасній Україні відноситься до числа найбільш актуальних і першочергових у теоретичному її рішенні та практичному використанні по ряду обставин, визначальним з яких виступає процес отримання країною політичної самостійності. Він виявився надзвичайно складним та украй суперечливим, головним чином, з причин тяжких політичних наслідків, що дісталися від СРСР, котрі полягають, у тому числі, і у відсутності у нас як у минулому, так і у сучасному необхідної політичної освіти та нових політичних кадрів. Їх підготовка перетворилась у життєву необхідність, суспільну потребу, яку реалізувати та задовольнити можливо лише при наявності наукової концепції політичної відповідальності, як якісного компоненту соціального суб'єкта та як певного мотиву його політичної діяльності, адаптованої до конкретних умов України на різних етапах її розвитку.

Сучасні корінні якісні зміни у співвідношеннях між політикою та економікою, політикою та різними формами ідеології, невиробничою сферою життєдіяльності людей, які виникли у процесі становлення країни як незалежної самостійної держави, знайшли своє відображення у всеохоплюючій політизації її суспільної та індивідуальної свідомості. У "велику політику" пішли і популісти, і люди, які досить щиро прагнуть допомогти суспільству політичними засобами подолати сьгоднішній кризовий стан. Проте нерозробленість політичної теорії та методології, адаптованих до

ЛНБ ім. В. Стефанива
АН України

конкретної держави, її регіонів, місцевої специфіки і відсутності з цієї причини достатніх знань, умінь та навиків зумовлюють перевагу у політичному житті буденної свідомості, яка виступає у більшості випадків світоглядною базою політичної безвідповідальності з усіма витікаючими з неї наслідками.

Незважаючи на дослідницькі зусилля багатьох авторів, все ще проблематичною продовжує залишатись сама категорія політичної відповідальності внаслідок неоднозначності оцінок тих обставин та процесів, відображенням котрих вона є. У зв'язку з цим, проблематичним є і визначення політичної відповідальності як соціального явища, без якого вся політична практика не може бути ні стійкою, ні надійною, ні ефективною. Усвідомлення актуальності відповідальності у сфері політики зумовило вибір теми дослідження.

Ступінь дослідженості проблеми. Проблема актуальна не тільки для сучасників. Вона відноситься до числа тих, котрі зараховуються до "вічних" проблем людства та приваблювала до себе увагу мислителів різних історичних епох і соціально-політичних напрямків. Серед них: Арістотель, Ф.Бекон, Вольтер, Лоренцо Валла, Гегель, Гоббс, Дж. Локк, Макіавеллі, Л.Монтеск'є, Платон і багато інших.

З середини XIX століття дослідницька зацікавленість проблемою відповідальності значно виросла у зв'язку зі становленням політичної науки, як самостійної та незалежної академічної дисципліни. Її активно досліджували М.Бакунін, М.Вебер, П.Кропоткін, Д.Лукач, Д.-С.Міллер, К.Маркс, В.Парето, Ж.-П.Сартр, М.Хайдегер, Г. Іонас, М.П.Драгоманов, М.Грушевський, М.Костомаров,

В.Липинський, С.Подолинський та інші. Проте, у період 20-х - середини 80-х років ХХ століття у нашій соціально-політичній та філософській думці на проблему політичної відповідальності було накладено ідеологічне табу. Тоталітаризм у СРСР, несумісний з вільнодумством і не допускаючий знайомства широких кіл зі світовим соціально-політичним досвідом, з досягненнями демократії та свободи у дослідженнях проблеми та наукових рекомендаціях з неї не мав потреби. І тільки з середини 80-х років проблемою політичної відповідальності почали займатися багато дослідників, серед котрих: С.С.Андреев, М.М.Афанас'єв, Ф.М.Бурлацький, К.С.Гаджієв, Г.Ф.Нинифарова, В.М.Сперанський. В Україні - В.І.Воробйов, П.С.Кривоцюк, В.В.Кирилов, С.Б.Куликовський, І.І.Мішуров, А.Ф.Плахотний, А.М.Черниш та інші.

Надзвичайна складність змісту, механізму формування та функціонування політичної відповідальності зумовила неоднозначність підходів до її вивчення та аналізу. У філософському та загальносоціологічному плані викликають теоретичний та методологічний інтерес для досліджування проблеми роботи з соціальною відповідальністю А.М.Анохіна, К.П.Буслова, С.І.Дмитрієвої, М.П.Дубініна, В.С.Кочеткової, В.М.Кудрявцева, І.І.Карпець, З.Г.Кулієва, Є.М.Лінчука, С.І.Максимова, А.В.Назарова, А.Ф.Плахотного, Є.А.Подмазко, Е.Рудковського, А.А.Силенко, А.В.Сахно, В.П.Симов'ян, П.С.Сімонова, А.І.Ореховського, В.А.Енгельдгарда, Б.С.Яковлева та інших. У них поставлені та у певній мірі вирішуються суттєві питання дефініції соціальної відповідальності, її змісту,

об'єкта, суб'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін, їх взаємозв'язку, інстанцій, структури. Плідними, на наш погляд, є зусилля авторів, досліджуючих соціальну відповідальність як категорію соціально-економічну - М.А.Коробейникова та інших; філософсько-соціологічну - Є.В.Левченко, Н.А.Мінкіної, М.С.Мороз, Н.І.Фокіної; етичну - А.А.Гусейнова, Т.Г.Гаєвої, М.П.Медянцевої, А.П.Черменіної; психологічну - К.Муздибаєва, А.П.Растігеева; юридичну - Г.М.Резника та інших.

Проте вказані та багато інших авторів не ставлять у своїх роботах політичну відповідальність як предмет дослідження, а розглядають її лише в загальному контексті соціальної відповідальності. Спеціальних вітчизняних робіт і публікацій з політичної відповідальності поки ще відверто мало, а ті, що вже існують, на наш погляд, страждають односторонністю методологічних підходів, фрагментарністю і навіть дотримуються стереотипів, які раніше склалися в політології та політичній практиці.

Так, у зрілих, змістовних, необхідних у цілому нашому суспільству захищених дисертаційних роботах з політичної відповідальності А.М.Черниша, С.Б.Куликовського, І.І.Мішурова та інших використовується головним чином класовий підхід. При всій правомірності такого підходу очевидні, однак, його обмеженості, які пов'язані з неминучою абсолютизацією при надмірній пристрасності до нього політичних інтересів вузького кола осіб і видачею їх за загальнолюдські. До того ж, неможливо не бачити спрощеного розуміння суті політики, яка знаходиться в основі класо-

вого підходу: політика є лише надбудовою над економічним базисом, інструмент для подолання соціальних протиріч.

Дослідження проблеми політичної відповідальності у нашій політології все ще не сформувалось у окремий науковий напрям, на відміну від сучасної західної політології та соціології. У той же час необхідність у такому напрямі стає все більш очевидною. Так, як і раніше, не до кінця з'ясовані методологічна база та категорійний апарат вивчення політичної відповідальності; її система і структура; ієрархія, субординація та взаємодія її компонентів; взаємозв'язок її об'єкта, суб'єктів, інстанцій, рівнів.

Недостатньо осмислений навіть багатовіковий досвід політичної відповідальності, що не дозволяє добувати з нього уроки для сучасної політики. Проблематичні все ще погляди на місце і роль політичної відповідальності у системах політичної діяльності, політичного світогляду і спілкування громадян, соціальних верств і груп населення.

Мета і завдання дослідження. Виходячи з потреби політичної теорії та практики висуваються цілі наукового дослідження:

1) Теоретичний аналіз політичної відповідальності та шляхів її формування в умовах становлення і розвитку в Україні громадянського суспільства та демократичної правової держави.

2) Обґрунтування механізму функціонування політичної відповідальності у житті та політичній практиці.

Досягнення мети дисертаційного дослідження передбачається забезпечити рішенням наступних завдань:

- розробити науково обгрунтовану методологію дослідження та категорійний апарат проблеми;

- на основі історико-політологічного, системно-структурного та сутнісного підходів проаналізувати політичну відповідальність як компонента соціальної відповідальності, який знаходить своє відображення у різних видах політичної практики;

- дослідити специфіку проявлення політичної відповідальності за допомогою аналізу структури: суб'єкта, об'єкта, інстанцій її об'єктивної та суб'єктивної сторін;

- прослідкувати взаємозв'язок її основних рівнів: державного, соціально-групового, індивідуального;

- обгрунтувати системи механізму функціонування різних проявів політичної відповідальності, запропонувати їх відносно до умов України;

- внести ряд пропозицій, рекомендацій щодо подальшої розробки проблеми та її реалізації у практиці підготовки і політичного виховання кадрів.

Теоретична і практична цінність дослідження полягає у застосуванні до вивчення проблеми нетрадиційного підходу, який дозволяє автору наповнити зміст категорії “політична відповідальність” сутнісною характеристикою суб'єкта діяльності.

Зміст дисертації, зроблені в ній висновки і узагальнення створюють певну наукову базу для подальшої розробки теорії політичної відповідальності та механізмів її практичної реалізації у діяльності тих чи інших суб'єктів політики, змін у регламентації політичного життя країни. Матеріали дослідження можуть бути використані при

розробці навчальних програм, підручників, навчальних і методичних посібників для підготовки різних фахівців у процесі викладання політології у ВНЗх України і кадрів професійних політиків.

Наукова новизна дисертації обумовлена як підходом до аналізу проблеми в цілому, так і змістом теоретичних положень і висновків, сформульованих у ній, а саме:

- досліджена проблема політичної відповідальності та механізму її функціонування у змінених політичних і економічних умовах держав;

- застосовано у дисертації новий методологічний підхід до класифікації та вивчення типів, видів, механізмів політичної відповідальності, який являє собою синтез системно-структурного і сутнісного аналізів і дозволив виявити нові закономірності та тенденції у зв'язку з політичною діяльністю;

- обґрунтована система механізму політичної відповідальності для країни;

- запропонована для України модель державного механізму політичної відповідальності, властивого унітарному державному устрою, президентсько-парламентської форми правління та демократичному режиму влади;

- встановлено, що головною генеруючою ланкою механізму політичної відповідальності громадянського суспільства є партії. Багатопартійність - важлива ознака соціально-групового механізму політичної відповідальності демократичної держави;

- виявлено, що загальнозначимими критеріями політичної відповідальності є відповідність політики інтере-

сам народу, об'єктивної необхідності його прогресивного розвитку.

Апробація роботи, публікація результатів дослідження, структура та обсяг дисертації. Результати дослідження викладені у доповідях та виступах дисертанта на республіканських, обласних, регіональних і міжвузівських наукових конференціях: “Україна, путь к независимости: история, современность, перспективы” (Одесса, 1992); “Південь України під час Другої Світової війни (1939-1945)” (Одеса, 1993); “Україна: становлення незалежності. Зміст і методика висвітлення у курсах соціальних та гуманітарних наук” (Одеса, 1993); “Проблеми сучасної політики та шляхи її здійснення” (Одеса, 1993); на щорічних науково-теоретичних і методичних конференціях професорсько-викладацького складу Одеського інституту Сухопутних військ (Одеса, 1993; Одеса, 1995; Одеса, 1996), а також у навчальному посібнику “Военно-этическая теория: история и современность” у главі “Ответственность как социально-нравственный феномен” (Одесса, 1996). Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на аспірантських теоретичних семінарах кафедр політології Одеського державного університету, та соціально-гуманітарних наук Одеського інституту Сухопутних військ (1992 - 1996 р.р.). Результати наукового дослідження знайшли відображення у 7 публікаціях.

Структура дисертаційної роботи обумовлена логікою дослідження, яка виходить з поставленої мети й основних завдань. Робота складається з вступу, двох глав, заключної частини, списку основної використаної літератури.

Обсяг дисертації - 150 сторінок, список літератури складає 144 назви.

На захист виносяться такі положення:

- категорія політичної відповідальності як відображення сутнісного компонента соціального суб'єкта, який інтегрує мотиви, мету та результати його політичної діяльності;

- системно-структурний та сутнісний підходи до аналізу політичної відповідальності, які дозволяють класифікувати її за типами та видами, виявляти закономірності їх взаємозв'язків і функціонування;

- ієрархія рівнів політичної відповідальності, їх співвідносини і практичне проявлення у різних політичних системах;

- політична характеристика державного, соціально-групового та індивідуального рівнів політичної відповідальності, специфіка їх механізмів;

- суб'єкти, об'єкти та інстанції політичної відповідальності, їх функціонування.

Методологія дослідження, предмет і об'єкт роботи.

Теоретичною базою дисертаційної роботи є наукові праці як монографічного, так і дисертаційного характеру представників класичної, а також сучасної вітчизняної та зарубіжної суспільно-політичної думки з проблем політичної відповідальності. Її методологічну основу склали наукові принципи і методи дослідження, серед яких пріоритетними виступають системно-структурний аналіз, сутнісний підхід, порівняльний та інші методи, група політологічних методів.

Політична відповідальність є складне системне утворення, тому воно вимагає для свого пізнання як сутнісного, так і системного підходів. Вони дозволяють виділяти різні компоненти політичної відповідальності, визначити їх сутність, зміст, внутрішні і зовнішні взаємозв'язки. Дослідження, яке проведене в дисертації у межах цих підходів показало, що політична відповідальність функціонує у суспільстві на різних рівнях. У свою чергу, її компоненти також системні і мають специфічні рівні проявлення.

Ефективними уявляються порівняльні методи, особливо при зіставленні механізмів функціонування політичної відповідальності в Україні та в інших країнах. Таке зіставлення дозволило запропонувати в роботі прийнятну, з нашої точки зору, модель системи механізму політичної відповідальності для країни.

В дисертації найбільш поширеними є інституціональний та функціональний принципи, особливо при виборі аналогічних інститутів політичної відповідальності та при аналізі прояв політичної відповідальності у реальній дійсності.

В дисертації була використана група власне політологічних методів, а серед них метод "прийняття рішень". На його основі в ній вирішуються завдання виділення центрів прийняття рішень, тобто суб'єктів політичної відповідальності; визначення процесу прийняття рішень, тобто комплексу зв'язків між об'єктом, суб'єктом та інстанціями політичної відповідальності; вичленення об'єкта цієї відповідальності.

Таким чином, складний системний об'єкт вимагає для свого вивчення складної методології. Очевидно, що на різних етапах дослідження на перший план в дисертації висуваються ті або інші з названих методологічних принципів, загальнонаукових і спеціальних методів пізнання.

Об'єктом дослідження є політична відповідальність як сутність, яка визначає мотив, мету і результат політичної діяльності соціального суб'єкта.

Предметом роботи виступають проявлення політичної відповідальності соціального суб'єкта на різних її рівнях у процесі становлення, розвитку й функціонування політичної системи держави.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ТА ПІДСУМКОВІ ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЇ

У першій главі "Структура політичної відповідальності" поставлені та у певній мірі вирішуються на основі сутнісного й системного підходів питання специфіки, змісту, структури й функцій політичної відповідальності, її місця та ролі у системах суспільних відносин і політичної діяльності. Автор зосереджує свою увагу на аналізі політичної відповідальності як сутнісного компонента особистості, опираючись при цьому на досягнення світової та вітчизняної політологічної і філософської думки у цій галузі, а також на реальну політичну практику; прагне встановити міру відповідальності у політичній сфері життєдіяльності суспільства різних його носіїв.

У першому параграфі “Специфіка політичної відповідальності та обґрунтування її структури” визначається поняття політичної відповідальності, показується її специфіка і взаємозв’язки з соціальною відповідальністю, аналізується зміст і сучасний стан теорії політичної відповідальності, обґрунтовано її структуру.

Політична відповідальність - складний суперечний компонент соціального суб’єкта, важливий регулятор сфери політичних відносин. У дисертації вона визначається як різновид соціальної відповідальності, яка виникає у процесі діяльності різних суб’єктів у зв’язку з організацією, здійсненням та розвитком державної влади, а також при розробці та проведенні у життя політики, яка відображає прогресивні напрями та мету розвитку суспільства. Її специфіка зумовлена владними повноваженнями на всіх рівнях соціального організму. У змістовному плані розглянуті її об’єктивна та суб’єктивна сторони, її об’єкт, суб’єкт та інстанції в їх взаємозв’язку та взаємодії. Об’єктом політичної відповідальності представлена політика у всьому її об’ємі, суб’єктами - функціонально різні її носії: органи державної влади, політичні партії та організації, професійні політики та політичні лідери, громадяни, тобто всі, хто виробляє політику і проводить її в життя. Суб’єкти політичної відповідальності звітуються за свої дії перед іншими суб’єктами, які називаються інстанціями. Інстанціями можуть бути окремі особи, соціальні групи, суспільство, людство в цілому, політичні організації та установи при виконанні ними функцій контролю та санкціонування певної політики. Інстанції відповідальності поділяються на фор-

мальні та неформальні. Формальні - ґрунтуються на правовій нормативній базі. До них відносяться державні органи влади, політичні партії, суспільні організації, посадові особи. Неформальні - це ближнє оточення суб'єкта, його однодумці, співробітники, товариші, соратники тощо. З точки зору часових відносин дисертант розділяє політичну відповідальність на проспективну, перспективну, ретроспективну. Проспективна - це відповідальність суб'єктів політичної діяльності за виконання покладених обов'язків у теперішній час і за прийняття поточних рішень, дій, вчинків. Перспективна - відповідальність суб'єкта політики за майбутні результати своєї діяльності. Ретроспективна - це відповідальність за минулі політичні вчинки, дії, поведінку.

Специфіка, своєрідність політичної відповідальності у різні історичні епохи, у різних народів і в конкретних державах обумовлюється змістом, рівнем розвитку та ступенем досконалості відповідних політичних відносин. Її головними функціями виступають регулятивна, комунікативна, аксіологічна, світоглядна, методологічна та інші. Без політичної відповідальності не може бути стійкої та доцільної політики, організаційних форм і способів її вироблення та проведення в життя. Загальнозначимими критеріями політичної відповідальності є відповідність політики, яка проводиться, інтересам народу, об'єктивній необхідності його прогресивного розвитку.

У дисертації політична відповідальність досліджується як складна структурована цілісність, що створюється сукупністю елементів, стійких зв'язків між ними, які забезпечують збереження її основних якостей при

різних змінах. З точки зору носія політичної відповідальності розглядаються такі її структурні компоненти, як політичні потреби, інтереси та мета, політичні погляди, уявлення, переконання, політичні способи та форми спілкування, які аналізуються з позиції відповідності результатів політичної діяльності політичним вимогам суспільства. З точки зору об'єктивних відносин відповідальної залежності у структурі політичної відповідальності виявляються її основні рівні: державний, соціально-груповий та індивідуальний. Кожен з них, у свою чергу, системний, специфічний, динамічний, взаємозв'язаний з іншими рівнями і має свою внутрішню структуру. Параграф завершується коротким аналізом кожного з рівнів, а також проміжними висновками.

У другому параграфі "Державний рівень відповідальності" досліджується проявлення політичної відповідальності на державному рівні, яке розкривається через аналіз специфіки діяльності його основних органів, які є суб'єктами, об'єктами та інстанціями відповідальності.

Державний рівень політичної відповідальності є вищим. Вважається, що це відповідальність держави за вироблення і проведення у життя певної політики, за організацію і здійснення влади на всій території країни. Її носіями виступають вищі, регіональні та місцеві законодавчі, виконавчі та судові органи влади.

Далі автор аналізує кожен з різновидів політичної відповідальності на державному рівні на основі специфіки відповідальності кожного з його носіїв, які є суб'єктами, об'єктами та інстанціями відповідальності. Параграф закінчується деякими узагальненнями.

З питанням про політичну відповідальність на вищому рівні невідривно пов'язана проблема форм державного влаштування, правління та політичного режиму. Думається, що українська держава повинна будуватись не тільки з врахуванням досягнень в цій галузі за кордоном, але головним чином своєї специфіки. Остання, як уявляється, ґрунтується на загальній традиційній народній повазі лідерів, готовності слідувати за ними, на прагненні до колективного обговорення та вирішення всіх питань. У зв'язку з цим, Україні найбільш доцільно бути президентсько-парламентською республікою, але з демократичними правами громадян: контролю, оцінки та санкціонування політичної діяльності президента та його адміністрації. При цьому Україна повинна інтегруватися як у світовий економічний простір, так і у СНД, закріплюючи тим самим свій політичний суверенітет, свою самостійність та незалежність, реально зберігаючи свою самобутність і гідний для народу рівень життя. У рішенні цих задач і є вища міра політичної відповідальності на державному рівні.

У третьому параграфі "Соціально-груповий рівень" автором проаналізована політична відповідальність громадянського суспільства у безпосередньому взаємозв'язку з державним рівнем. У дисертації проведена ідея громадянського суспільства як суб'єкта політичної відповідальності і як її важливої інстанції, поскільки єдиним сувереном політичної влади у державі є народ, точніше його політично активна частина, тобто політичний суб'єкт. У зв'язку з цим у роботі представлена об'єктивна тенденція зростання у політично-відповідальних діях таких важливих компонентів

громадянського суспільства, як політичні партії та рухи, соціально-класові угруповання, етнічні, професійні, релігійні утворення і творчі союзи. У параграфі дана розгорнута характеристика напрямів і засобів діяльності з перетворенням їх можливостей у дійсність у сфері політичних відносин. Особлива увага приділяється обґрунтуванню політичних партій та організацій як головних суб'єктів політичної відповідальності громадянського суспільства, які з самого початку включені у сферу політичних відносин. Тільки партії забезпечують політичний зв'язок між суспільством та державою, об'єднують політичні сили, генерують і виявляють політичні інтереси людей, забезпечують волевиявлення мас, також ведуть організаторську, теоретичну, ідеологічну, пропагандистську та політичну роботу.

Вони становлять суттєву умову справжньої демократії, засобом обмеження і подолання політичного відчуження, перетворення політичної дії у технологію рішення соціальних проблем у формах урядової політики перемагаючої більшості та політики конструктивної опозиції.

У четвертому параграфі "Індивідуальний рівень" підкреслюється, що його основу складає політична відповідальність особистості, яка відображає її політичні потреби, інтереси, мету, переконання, які втілені у політичні цінності, орієнтації, соціальні настанови, життєві плани у її політичній діяльності. Політична відповідальність є сутнісним компонентом особистості, дослідження якого у цьому параграфі пов'язано із з'ясуванням процесів формування і функціонування сутності особистості, як суб'єкта та об'єкта політики. Це дозволяє аналізувати конкретні форми

та способи формування політичної відповідальності, як стержня всієї політичної відповідальності, будь-яких її проявів на державному рівні і рівні громадянського суспільства, всіх його різновидів. Зміст та ступінь політичної відповідальності різних особистостей неоднакові. Автор прийшов до висновку, що вони залежать від трьох основних груп факторів:

- фактор безпосереднього соціального оточення;
- фактор опосередкованої соціально-політичної мік-росереды, формуючої політику відповідальності особистості;
- фактор внутрішнього світу особистості, який формується під впливом перших двох факторів і який обумовлює її відповідальність перед інстанціями і самим собою.

Далі у параграфі досліджуються всі ці фактори.

Кожна особистість у своїй життєдіяльності неминуче виявляється включеною у певну, відносно стійку систему суспільно-політичних відносин, згідно з якими у політичній відповідальності індивідуального рівня очевидні: політична відповідальність громадянина, політична відповідальність особистості як члена політичної партії, як державного суспільного діяча, як професійного політика, як політичного лідера.

Крім того, в залежності від безпосереднього соціального оточення в індивідуальному рівні автор розрізняє політичну відповідальність особистості за політичне перетворення дійсності, за спілкування з дійсністю, за її пізнання, за цінносну орієнтацію у світі. За характером об'єкта перетворень - це політична відповідальність за цілеспрямо-

вані зміни системи політичних відносин суспільства, людини в його політичному бутті, природи, самої себе. У залежності від об'єкта вивчення та оцінки - політична відповідальність особистості за пізнання та оцінку природи, суспільства, людини, себе. Ступінь і ефективність всіх цих та інших видів політичної відповідальності індивідуального рівня визначається політичними орієнтаціями та установками особистості, її самопізнанням. Вони можуть відповідати політичним вимогам об'єктивної ситуації чи суперечити їй. Чим більша така відповідальність, тим більша особиста політична відповідальність. Індивідуальний рівень у цілому в параграфі представлений вихідним пунктом і кінцевим результатом політичної відповідальності взагалі та всіх її носіїв.

У процесі демократизації суспільства, яке забезпечує для особистості справжні політичні, економічні, духовні свободи, індивідуальний рівень політичної свободи наповнюється новим змістом у напрямі компетентності, самостійності, ініціативності його носіїв.

У заключенні першої глави сформульовані узагальнюючі висновки.

Друга глава "Механізм політичної відповідальності" присвячена розробці та опису цього механізму, обґрунтуванню специфіки його компонентів, які являють собою різні рівні політичної відповідальності: державний, соціально-груповий, індивідуальний, а також показу його ефективності в умовах України.

Механізм політичної відповідальності трактується у дисертації як цілеспрямована функціонуюча система, яка

забезпечує точність відтворення політичної волі суспільства у діяльності його суб'єктів. Створюється такий механізм на основі відповідної політичної теорії та концепції, міжнародного і власного державного досвіду з практичної реалізації їх положень та вимог. Основними його функціями автором розглядаються регулятивна, виховна, обмежувальна, контрольна, відновлювальна, негативна, а взаємообумовленими компонентами - свідомість політичної відповідальності її носіїв, інстанцій, суспільства у цілому, відповідні відносини її суб'єктів до соціальних верств і груп політично активного населення; теоретично обгрунтовані і практично перевірені політичні принципи, норми та санкції; політична організація суспільства як зосередження політичної діяльності з реалізації цих принципів, норм і санкцій, її мета, мотиви та результати.

Система механізму політичної відповідальності диференціюється на підсистеми, під якими мисляться механізми її державного, соціально-групового та індивідуального рівнів у їх єдності, взаємній обумовленості, системній взаємозалежності зі складною та суперечливою особистою структурою.

У першому параграфі "Державний механізм" досліджується державний механізм функціонування політичної відповідальності. Обгрунтована та запропонована його модель стосовно до умов України.

Суб'єкти державного механізму політичної відповідальності представлені органами влади, які зобов'язані виробляти і впроваджувати в життя внутрішню та зовнішню політику, за допомогою комплексу мір цілеспрямовано

впливати на соціальний суб'єкт, спонукаючи його до конструктивної політичної діяльності у відповідності з вимогами, принципами та нормами прогресивного розвитку суспільства. У зв'язку з детермінацією цього механізму організаційно-територіальним влаштуванням, формою правління, політичним режимом у дисертації обгрунтовуються в ньому федеративний, унітарний, конфедеративний, президентський, парламентський, президентсько-парламентський (змішаний), демократичний, авторитарний, тоталітарний різновиди.

За думкою автора, в Україні доцільно мати державний різновид системи механізму політичної відповідальності, який властивий унітарному державному устрою, президентсько-парламентської форми правління та демократичному режиму влади. Створенню у країні такої моделі сприяють унітаризм в устрої, багатовікова історична традиція віри народу у сильну владу, якою у демократичній державі може бути влада президента; самобутність народу, його прагнення спільно вирішувати всі питання; вже створені основи президентської форми правління; розподіл влади на законодавчу, виконавчу, судову; загальне виборче право та інші.

Другий параграф "Соціально-груповий механізм" присвячений дослідженню дії системи механізму політичної відповідальності у громадянському суспільстві. Являючись єдиним цілим певного рівня розвитку господарських, соціальних, культурних, духовних, сімейно-побутових та інших відносин і інститутів, а також положення, ролі, прав та

обов'язків особистості у системі суспільних зв'язків, громадянське суспільство концентрує в собі потенціал соціальної та є у політичній сфері життєдіяльності колективним суб'єктом, об'єктом і інстанцією політичної відповідальності. Аналіз функціонування механізму політичної відповідальності громадянського суспільства у параграфі проведений з виділенням своєрідності взаємодії його первинних та другорядних суб'єктів. Первинні суб'єкти у цьому механізмі виступають інстанціями у відношенні до другорядних, тобто до суспільних інститутів та їх органів. Другорядні суб'єкти утворюються від первинних, оскільки вони створюються головним чином у відповідь на запитання первинних і виконують у відношенні до них службову виконавчу функцію. Роблять вони це опосередковано, у зв'язку з чим другорядні суб'єкти підрозділяються на прямі та непрямі. Генеруючою ланкою механізму політичної відповідальності громадянського суспільства є партії, як виразники політичних інтересів різних груп населення. У зв'язку з чим багатопартійність, що зароджується і затверджується в Україні - найважливіша ознака становлення такого механізму, яка відкриває шлях для держави прогресивного розвитку, у тому числі і за рахунок виходу на широку дорогу міжнародного всебічного співробітництва, активного включення у інтеграційні процеси СНД і світового суспільства. Механізм політичної відповідальності громадянського суспільства, який складається в Україні, специфічний економічними, етнічними, релігійними, демографічними та іншими обставинами. Його ефективність залежить від рівня свідомості політичної відповідальності всіх соціальних суб'єктів від їх

відношення до соціальних верств і груп політично активного населення; від ступеня використання ними теоретично обґрунтованих і практично вивіrenих політичних принципів, норм і санкцій; від цілей, мотивацій та результатів їх політичної діяльності. Соціально-груповий механізм політичної відповідальності розглядається у параграфі як функціонуючий у взаємодії з державним механізмом. Обое вони - суть підсистеми єдиної системи механізму політичної відповідальності демократичного суспільства. Без механізму політичної відповідальності громадянського суспільства немає і самого цього суспільства.

У третьому параграфі "Індивідуальний механізм" досліджується індивідуальний механізм політичної відповідальності, специфіка його проявлення в Україні.

Автор підкреслює, що система механізму політичної відповідальності у суспільстві, всі її підсистеми у кінцевому підсумку утворюються і діють для людини, для формування і реалізації її політичних потреб, інтересів, цілей і прагнень. У суспільстві, де активно функціонує політична сфера, не може бути особистості, яка не включена до неї будь-яким чином. Реалізувати свою політичну відповідальність вона може тільки за допомогою індивідуального механізму. Він діє у межах - від механізму індивіда-нігіліста у політиці до механізму особистості-політика за фахом і політичного лідера.

Кожна особистість створює собі свій специфічний, індивідуальний механізм політичної відповідальності. Отже, таких механізмів може бути стільки, скільки є чи може бути особистостей у суспільстві. Але ефективними та реальнодію-

чими можуть бути тільки ті з них, котрі виражають прогресивно-об'єктивні тенденції суспільного руху і є ознакою політично активної особистості. У той час вся їх різноманітність не може існувати і діяти поза і незалежно від соціально-групового та державного механізму. Котрі творчо вбирають в себе індивідуальні. Це означає відповідальність політиків-професіоналів і лідерів за формування, розвиток, використання усієї системи механізму політичної відповідальності. Взаємодія її компонентів забезпечує оптимальність функцій політичної відповідальності у демократичному суспільстві і перепиняє шлях до політики популістам і дилетантам.

Далі у параграфі дисертантом аналізується політична практика суб'єктів діяльності в Україні та їх політична відповідальність, обґрунтовується комплекс мір, необхідних, за його думкою, для того, щоб підвищити міру індивідуальної політичної відповідальності.

У заключенні дисертації узагальнюються підсумки дослідження та вказуються напрямки подальшої розробки.

Основні положення дисертації

викладені автором у таких публікаціях:

1. Ответственность как социально-нравственный феномен // Военно-этическая теория: история и современность. Учебное пособие. - Одесса, 1996, с. 124 - 134.
2. Проблема формирования политической ответственности у будущих офицеров // Научно-методический сборник № 1. - Одесса, 1994. - С. 88 - 90.
3. Методологические проблемы анализа профессиональной деятельности офицера Вооруженных Сил Украины // Украина. Путь к независимости: история, современность, перспек-

тивы. Сборник материалов межвузовской научно-теоретической конференции. - Одесса, 1992.- С. 59 - 62.

4. Проблема политической ответственности офицера // Південь України під час Другої Світової війни (1939-1945). Матеріали республіканського наукового симпозиума. - Одеса, 1993.- С. 30 - 31.

5. Обоснование путей и средств формирования политической ответственности личности военнослужащего // Современная наука и проблемы мировоззренческой и методологической подготовки специалистов в высшей школе. Материалы межвузовской научно-практической конференции. - Одесса, 1995. - С. 80 - 81.

6. Поняття політичної відповідальності у політології // Проблеми сучасної політики та шляхи її здійснення. Тези доповідей і виступів. - Одеса, 1993. - С. 94 - 95.

7. Проблема політичної відповідальності громадянського суспільства // Україна: становлення незалежності. Зміст і методика висвітлення у курсах соціальних та гуманітарних наук. Всеукраїнська науково-методична конференція. Доповіді і виступи. - Одеса, 1993.- С. 133 - 135.

А. Дегерк

Самуйлик Н.Н. Политическая ответственность: специфика, структура, функционирование.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 - Политические институты и процессы. Одесский государственный университет. Одесса. 1997.

Диссертационная работа на соискание ученой степени кандидата политических наук представлена в виде рукописи и содержит теоретический анализ политической ответственности и путей ее формирования в условиях становления и развития в Украине гражданского общества и демократического правового государства. В работе обоснован механизм функционирования политической ответственности в жизни и политической практике.

Samuilik N. "The political responsibility - specific character structure, functioning".

The dissertation is submitted for the candidate's degree in political sciences on speciality 23.00.02 - The political institutes and processes. Odessa. 1997.

Submitted is the paper for the candidate's degree in political sciences which contains the theoretical analysis of the political responsibility and the ways of its forming in conditions of formation and development in Ukraine civil society and democratic legal state. The mechanism of the political responsibility functioning in the life and political practice is substantiated in the dissertation.

Ключові слова: політична відповідальність, політична діяльність, держава, громадянське суспільство, особистість, механізм політичної відповідальності, демократія, механізм влади, багатопартійність.

433883

AB 38.472
AB 38.472

Тир. 100 прим.